

Kas ajalugu tohib olla olevikukeskne?

Vaidlus presentismi ümber

JUHAN HELLERMA

Sissejuhatus

Ajaloolise mõtteviisi esilekerkimine märgib sügavuti haaravat epistemoloogilist murrangut lääne mõtteloos.¹ Selle tagajärjel ei ole teadmise objektiks enam igavikulised ja universaalsed tõed, vaid muutlik ja voolav ajalooline maailm. Ühes sellega teravneb piir oleviku ja mineviku vahel – minevikust saab „võõras maa“, kui kasutada tänu David Lowenthalile populaarseks saanud metafoori.² Ülemöödunud sajandil kuju võtnud professionaalse ajalooteaduse seisukohast on minevikku ja olevikku lahutav erinevus ja distants, nendevaheline ajalõhe, üpris põhimõttelise kaaluga. Ühelt poolt tagab see distsipliinile sellele eriomase uurimisobjekti ja uurimisviisi. Ajaloolane uurib minevikku, mis on olevikust justkui lahti murdunud ning mida on võimalik distantsilt neutraalsema pilguga uurida.³ Teiselt poolt sisaldub ajalõhes teatud hoiatus ja oht, sest ajaloolane peab pidevalt valvel olema, et ta oma ajalist positsiooni ei kuritarvitaks ega kannaks minevikku üle oleviku harjumusi ja norme. Niivõrd kui ajaloolase ülesande juurde kuulub omaenda oleviku ohjeldamine, on ta loomuldasu vastakuti *presentismi probleemiga* ehk kalduvusega tõlgendada mineviku sündmusi läbi oma kaasaja väärtuste ja mõistete prisma. Presentism viitab seega aegade segiajamise võimalusele, millele osutab ka anakronismi ehk ajavõõruse mõiste.⁴ Arvestades oleviku ja mineviku eristuse fundamentaalset rolli ajalooteaduses, märgib anakronism kronoloogilist üleastumist, mida tuleks vältida kui „kõigist pattudest kõige rängemat, pattu, mida ei saa andestada“.⁵

Juhan Hellerma, PhD, Berliini Vabaülikooli järel doktor; mõtteloo teadur, Tartu Ülikool, filosoofia ja semiootika instituut, Jakobi 2, 51005 Tartu, juhan.hellerma@ut.ee

¹ Teiseneva ajamõtleamise ajaloolise kujunemise üks mõjukamaid käsitlusi pärineb Reinhart Koselleckilt, vt R. Koselleck. *Vergangene Zukunft: Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1979.

² D. Lowenthal. *The Past is a Foreign Country—Revisited*. New York: Cambridge University Press, 2015. Vrd Z. S. Shiffman. *The Birth of the Past*. Baltimore, Maryland: Johns Hopkins University Press, 2011.

³ Vrd M. S. Phillips. *On Historical Distance*. New Haven, London: Yale University Press, 2013.

⁴ Ajavõõruse mõiste pärineb T. Önnepalu. Kas minevikku saab ellu äratada? – *Tuna* 2024, 1, lk 5.

⁵ L. Febvre. *The Problem of Unbelief in the Sixteenth Century: The Religion of Rabelais*. Translated by Beatrice Gottlieb. Cambridge, Massachusetts; London: Harvard University Press, 1982, lk 5.

Kuigi presentism on ajaloolaste seas olnud valdavalt negatiivse varjundiga, kui mitte öelda sõimusõna, siis uuemas erialakirjanduses on esile kerkinud üha enam käsitletusi ja vaatekohti, mis püüavad presentismi mõistet sisustada paindlikumalt ning rõhutada ka selle positiivseid ja produktiivseid tähenduskihte. Avarama käsitluse pooldajad heidavad levinud presentismi põlgusele ette kitsendavat arusaama oleviku rollist ja tähendusest ning julgustavad leidma selliseid presentismi vorme, „mis on kooskõlas hea ajalookirjutusega ja edendavad isegi inimlikku heaolu“.⁶ Hästi iseloomustab tekkinud debatti Laurent Loisoni tõdemus, mille järgi ei ole küsimus enam selles, „kas peaksime presentismile ruumi tegema, vaid selles, kuidas me seda kasutama peaksime“.⁷

Kui ingliskeelse mõiste „presentism“ esmakasutus ulatub aastasse 1916, siis ajalooteoreetilises diskursuses juurdub see laiemalt 20. sajandi teisel poolel, pälvides iseäranis laia tähelepanu viimase paarikümne aasta jooksul.⁸ Nüüdseks on presentismi diskussioon võtnud tõeliselt polüfoonilised mõõtmed, sest huviline lugeja satub üpris kiiresti kirjusse definitsioonide ja tüpoloogiate rägastikku, mis tekitab esimese hooga üksjagu palju segadust. Kui presentisme on mitu ja väga erinevat laadi, siis tekib õigustatult küsimus: kas on midagi, mis neid erinevaid määratlusi kokku seob, nii et saab põhjendatult rääkida ühe mõiste erinevatest vormidest või versioonidest? Või tegelevad eri käsitlused juba niivõrd erinevate probleemide ja küsimustega, et mõistlik oleks loobuda presentismi kui mingit laadi katusmõiste kasutamisest?

Siinne artikkel püüab seda üha laienevat mõistemaastikku korrastada ja analüüsida. Valitud näidete varal tahan ühelt poolt esile tuua küsimuste ja teemade spektri, millega tänastes debattides presentismi märksõna seostatakse. Teiselt poolt püüan näidata, et hoolimata variatsioonide rohkusest saab eri definitsioone koondata presentismi problemaatika keskse telje ümber, mille mõtestamiseks kasutan terminit *olevikukesksus*, eristades selle omakorda *olevikumeelsusest*. Nagu läbivalt selgitan, tähistab presentism kui olevikukesksus ajaloolase erinevaid olevikuseotusi (nt olevikust inspireeritud teemapüstitus, meetodivalik), sellal kui olevikumeelsus viitab nendest võrsuvatele tõlgenduslikele moonutustele ja eksimustele (nt anakronism, teleoloogia, moralism).

Artikkel jaguneb kolme ossa. Esimeses osas tõukun Herbert Butterfieldi klassikaks kujunenud teleoloogilise ajalootõlgenduse kriitikast. Nagu selgub, ilmestab see ühte, kuid mitte ainukest viisi, kuidas olevikukesksus võib viia olevikumeelse käsitlusviisini. Teises osas vaatlen, kuidas on presentismi mõiste valguses analüüsitud nüüdisajale keskenduva ajalookirjutuse kitsaskohti ja küsitavusi. Kui esimesed kaks osa tegelevad presentismi „pahede“ eritlemisega, siis kolmandas osas kesken-

⁶ D. Armitage. In Defense of Presentism. – History and Human Flourishing. Ed. by D. M. McMahon. New York: Oxford University Press, 2023, lk 47.

⁷ L. Loison. Forms of Presentism in the History of Science. Rethinking the Project of Historical Epistemology. – Studies in History and Philosophy of Science 2016, lk 29.

⁸ Vt „Presentism“. Oxford English Dictionary. https://www.oed.com/dictionary/presentism_n?tl=true (25.02.2025).

dun „voorusliku“ presentismi vormidele ja võimalustele. Viidates tagasi Butterfieldi kriitikale, ilmestavad need käsitlused, kuidas on võimalik põhjendada olevikukesket ajalookirjutust, langemata olevikumeelsete tõlgendusmuutrite lõksudesse.

Presentismi „patud“

Olevikukeske ajalookirjutuse üks mõjukamaid käsitlusi pärineb Herbert Butterfieldilt, kelle 1931. aastail ilmunud teos „Whigilik ajalootõlgendus“ kritiseerib ajaloolasi, kes kujutasid poliitilist ajalugu kasvava demokraatia ja vabaduste suunas liikumisenä. Kuigi Butterfieldi kriitika tabab esmajoones 19. sajandi Briti ajalookirjutust, mis vaatles ajalugu liberaalseid väärtusi kandva Whig partei positsioonilt, siis tema käsitluse tuumaks on laiem üldistus, mis hoiatab olevikust lähtuva ajalookirjutuse kitsaskohtade eest. Butterfield tahab näidata, kuidas „mineviku uurimine justkui üks silm olevikul on kõigi pattude ja sofismide allikas ajaloos“⁹, moodustades sellisena „läbivalgustamata vaimuharjumuse, millesse ajaloolane võib langeda“.¹⁰

Konkreetselt peab Butterfield silmas sellist ajaloo praktikat, mille eesmärk ei ole mitte mineviku uurimine iseendana, vaid teatud laadi oleviku õilistamine, niivõrd kui ajaloolase ülesanne on näidata protsesse ja arenguid, mis viisid kiiduväärseks peetava olevikuni. Selle käigus valitakse välja need sündmused ja isikud, keda nähakse olevikus kulmineerunud väärtuste eelastmete või eelkäijatena. Selline valikupõhimõte on „käepärane rusikareegel, mille alusel avastada, mis oli minevikus oluline“.¹¹ Ajalugu jaotub nõnda „progressi sõpradeks ja vaenlasteks“¹², kusjuures väärtuslikud ja olulised on üksnes need, „kes ilmnevad selle progressi eriliste agentidena“.¹³ Valitud episoodide kokku sidudes loob ajaloolane teleoloogilis-progressiivse narratiivi, mis abstrahereib valitud minevikuepisoodid nende endi ajaloolisest kontekstist, sidudes nad tervikuks oleviku vaatekohast lähtudes. Sellisel viisil mineviku vaatlemine läbi oleviku prisma rikub aga ajaloolase kohustust „näha elu teise sajandi silmadega kui meie enda oma“¹⁴ ja selgitada „mineviku ja oleviku vahelist erinevust“.¹⁵ Kui whigilik tõlgendus loob sujuvad kausaalsed ühendused, jättes mulje, et üks areng ennetas teist, siis kontekstuaalne vaade avastaks, et igas ajastus on töös antagonistlikud jõud, mille tulemusel sünnib midagi, „mida ükski osapool tõenäoliselt ei soovinud“.¹⁶ Butterfield osutab seega, et kui ajaloolane ei keskenduks sellele, mis on oluline olevikus, vaid sellele, mis oli kaalukas minevikus, avaneks hoopis keerukam ja mitmetahulisem pilt.¹⁷ Whigilikku tõlgendust ohustab

⁹ H. Butterfield. *The Whig Interpretation of History*. New York: Norton, 1965, lk 31.

¹⁰ Samas, lk 30.

¹¹ Samas, lk 24.

¹² Samas, lk 5.

¹³ Samas, lk 45–46.

¹⁴ Samas, lk 16.

¹⁵ Samas, lk 10.

¹⁶ Samas, lk 46.

¹⁷ Vrd samas, lk 25.

seega kalduvus omistada ajaloolistele agentidele motiivid ja kavatsused, mida neil ei pruukinud olla, jättes mulje, et oleviku seisukorra saavutamine on olnud pikaajaline ja eesmärgipärane protsess.

Milles siis ikkagi seisnevad selliselt skitseeritud lähenemise „patud“? Eristagem siin mitut aspekti. Kõigepealt on märkimisväärne temaatiline valikukriteerium: ajaloolane vaatleb minevikku olevikust lähtuvalt, niivõrd kui ta jutustab lugu sellest, kuidas see olevik on ajalooliselt kujunenud. Seejuures on mängus teleoloogilisus ehk eesmärgipärasus ning hinnangulisus ehk normatiivsus. Minevikku ei vaadelda pelgalt oleviku eellooda, vaid eesmärgipärase liikumisena, mille sihiks on jõuda olevikku kui ajaloolise arengu kõrgpunkti. Esile tõstetud minevikuepisoodid tõusevad seega esile ka normatiivses plaanis – need esindavad samme ajaloolise progressi teel, sellal kui seigad ja episoodid, mis oleviku kujunemisloosse ei panusta, jäetakse kõrvale kui vähetähtsad ja väheväärtuslikud.

Niisiis on tegemist olevikukeskse lähenemisega selles mõttes, et ajaloolase temaatiline fookus lähtub sellest, mis on olevikus oluline ja nähtav. Selle olevikulise huvi realiseerib ta aga viisil, mille tulemuseks on ajalootegelikkust lihtsustav ja moonutav käsitlus. Viimane tuleneb sellest, et ajaloolane ei võta mineviku uurimisse kaasa mitte üksnes olevikust ammutatud temaatilist juhtlõnga, vaid aktiveerib seejuures olevikust pärit väärtused ja ideoloogilised eesmärgid, mis tähendab, et lisaks olevikukesksusele on mängus ka omamoodi olevikumeelsus. Tähelepanuväärne on, et whigilik tõlgendus on siiski ainult üks näide sellest, kuidas olevikukesksus ja olevikumeelsus omavahel põimuvad. Seda aitab ilmestada T. G. Ashplanti ja Adrian Wilsoni analüüs, milles nad Butterfieldi kriitikast tõukudes eritlevad eksimusi, mis tulenevad sellest, kui ajaloolane vaatleb minevikku olevikust võetud kategooriate valguses.

Analüüsides Philippe Arièsi teost „L'Enfant et la vie familiale sous l'ancien régime“ (1960), rõhutavad Ashplant ja Wilson, kuidas olevikukesksusest tulenevad moonutused ei väljendu üksnes whigilikus progressinarratiivis, vaid võivad esineda ka allakäigu narratiivi kujul. Arièsi teos uurib, kuidas kujunes uusaegne lapsekeskne tuumikpere mudel ja sellega seotud arusaam lapsepõlvest ja kooliharidusest. Uusaegse tõlgenduse eristab Ariès keskaegsest perekonna-käsitlusest, tõstes viimase esile kui millegi iseeneses väärtusliku ja elujõulise, sellal kui uusaegne käsitlus markerib langust ja allakäiku. Ashplant ja Wilson märgivad, et Arièsi eesmärk oli „esile tõsta keskaegset ja varauusaegset „seltsivust“, mis tema arvates tõrjuti välja lapsekeskse tuumikperekonna esiletõusuga“.¹⁸ Nad heidavad Arièsile ette skemaatilist ja lihtsustavat lähenemist, niivõrd kui keskaegsed hoiakud postuleeritakse võrdluses uusajaga põhimõtteliselt teistsugusena. Keskaja peamiseks tunnuseks saab uusaegse tõlgenduse *puudumine* ning ajalugu vaadeldakse uusaegse käsitlusviisi järkjärgulise esilekerkimisena.¹⁹ Ashplant ja Wilson argumenteerivad, et sedalaadi selgepiirilisel

¹⁸ T. G. Ashplant, A. Wilson. Present-Centred History and the Problem of Historical Knowledge. – The Historical Journal 1988, 31 (2), lk 254.

¹⁹ Samas, lk 256.

vaheteol põhinev lähenemine perekonnale on eksitav, sest lähemal vaatlusel leiab ka keskajast uusajale omaseid elemente ja tunnusjooni. Nende kriitika teravik seisneb väites, et kahe mudeli lihtsustavalt range eristamine võrsub uurija enese hinnangulistest kalduvustest. Teisiti öeldes, keskaegse ja uusaegse peremudeli sidumine vastavalt positiivse ja negatiivse väärtusotsusega tingib kahe kategooria selgepiirilise vastandamise, mille ajaloolane ebakriitiliselt minevikku projitseerib.

Samamoodi lahkavad Ashplant ja Wilson Keith Thomase teost „Religion and the decline of magic“ (1971), mille eesmärk on seletada, kuidas 16. ja 17. sajandi Inglismaal taandusid maagilised uskumused teaduslik-ratsionaalse mõtlemise ees. Ashplanti ja Wilsoni väide seisneb nüüd selles, et kuna teaduslik ja maagiline mõtlemine olid 17. sajandil niivõrd läbipõimunud, ei saa neid selgepiiriliselt eristada, mistõttu on ajaloolane loonud uurimisobjekti, „mis tegelikult ei pruukinud üldse eksisteerida“.²⁰ Dihhotoomiline mõtlemine, mida Ashplant ja Wilson kritiseerivad, tuleneb nende hinnangul otseselt sellest, et uurimuse problemaatika on ammutatud olevikust, kus teaduslik-ratsionaalne mõtteviis on võidutsenud maagilis-rituaalse üle. Olevikust minevikku üle kantud kategooriate abil luuakse seega ajalooline kontekst, mida sellisel kujul olemas ei olnud: „kõik uskumused eemaldati nende tegelikust kontekstist ja sisestati ajaloolase probleemistiku uude konteksti“.²¹

Nii Butterfieldi kui ka Ashplanti ja Wilsoni kriitika tabab ajaloopraktikaid, mille uurimuslikud kategooriad võetakse olevikust ja kantakse ebakriitiliselt üle minevikku. Seejuures mängivad olulist rolli temaatiliste kategooriatega seotud normatiivsed hoiakud, olgu selleks liberaalse poliitika eelistamine, negatiivne hoiak uusaegse perekonnamudeli suhtes või eeldus teadusliku mõtlemise ülimuslikkusest maagiliste uskumuste ees. Erinevatel viisidel tingivad olevikulised väärtushoiakud temaatiliste kategooriate dihhotoomilise ja vastanduva käsitlemise, mis hakkab ajaloolist konteksti lihtsustama ja moonutama. Toodud näited ilmestavad seega, kuidas *olevikukesksusega* (uurimuslike kategooriate ammutamine olevikust) liitub teatud *olevikumeelsus* (oleviku väärtushoiakud), mille tulemusena muudetakse minevik mingil viisil *olevikunäoliseks* (ajaloolise konteksti lihtsustamine).

Presentism ja oleviku ajalugu

Niisiis nägime, kuidas presentistlikud eksimused kummitavad seal, kus ajaloo uurimuse temaatiline juhtlõng on võetud olevikust. Kui nii, siis võib aimata, et presentismi probleem peaks olema iseäranis tuline ja tundlik nüüdisajale keskenduvate ajalookirjutuslike suundade puhul. Siin on märkimisväärne laiem arutelu sellest, kuidas ajalooteaduses tervikuna ongi uurimisfookus viimaste aastakümnete jooksul liikunud ajaliselt kaugemal asuvatelt perioodidelt aina lähemale olevikule. Muu hulgas väljendub see trendis, et üha rohkem doktoritöid kaitstakse teemadel, mis puudutavad 20. ja 21. sajandi ajalugu, sellal kui eelmodernse perioodiga tegelevate tööde hulk on muutunud marginaalseks. Või nagu märkis Henry Rousso algselt

²⁰ Samas, lk 259.

²¹ Samas.

2012. aastal ilmunud uurimuses: „Viimase kolmekümne aasta ajalookirjutuses on toimunud peaaegu kõikjal põhjalik muutus: lähiajaloo uurimine on muutunud keskseks teemaks“.²² Olukorras, kus „lühiajaline perspektiiv piirab enamiku meie institutsioonide vaatenurka“, nagu kirjutavad Jo Guldi ja David Armitage, tõusetub presentismi küsimus tõepoolest iseäranis teravalt.²³

Teiste hulgas on lähimineviku esiletõusmist ajalooteaduses kritiseerinud Lynn Hunt, kes rõhutab, et sellega käsikäes on olevikuga seotud teemad pälvinud liiga suure kaalu. Oma sajandi alguses ilmunud essees „Against presentism“ tunnustab Hunt ühelt poolt, et oleviku valupunktidest võrsuvad ajalooteaduslikud uurimussuunad, nagu näiteks naistele või afroameeriklastele pühendatud ajalookirjutus, on aidanud avada uusi tahke mineviku mõistmisel. Teiselt poolt toonitab ta, et olevikulise huvi liigne domineerimine võib kahjustada ajaloolase võimet mõista seda, mis on võõras ja teistsugune: „Kuid ajalugu ei peaks olema vaid sarnasuse uurimine, mis põhineb meie individuaalsete või kollektiivsete identiteedijuurte otsingul. See peaks käsitlema ka erinevust“.²⁴

Kakskümmend aastat hiljem sekundeerib Hunti kriitikale James H. Sweet: „Meie lähimineviku tõlgendused taanduvad kaasaegsete arutelude tuttavatele terminitele, jättes vähe ruumi uuenduslikele, kontra-intuitiivsetele tõlgendustele“.²⁵ Ka Sweet heidab ette, et oleviku perspektiivi pealetung kitsendab distsipliini haaret ja ohustab selle uurimuslikku autonoomiat, sest ajaloo väärtus taandatakse identiteedi-poliitilistele agendadele. Ta lisab, et presentistlik suundumus otsida ajaloost tuttavlikku ja sarnast ei piirdu ajaloolastega, kes tegelevad lähiminevikuga:

Kogu distsipliin kaldub selles suunas, sealhulgas kahanev vähemus, kes töötab eelmodernsete valdkondadega. Kui me ei loe minevikku läbi tänapäevaste sotsiaalse õigluse küsimuste prisma – rass, sugu, seksuaalsus, rahvuslus, kapitalism –, siis kas me teeme ajalugu, mis on oluline?²⁶

Niisiis kritiseerivad Hunt ja Sweet presentismi kui olevikukeskset lähenemist, mis ammutab oma küsimused ühiskonnas kõneainet pakkuvatest diskussioonidest ja kitsaskohtadest. Pangem tähele, et esialgu ei osuta sedalaadi kriitika konkreetsetele tõlgenduslikele eksimustele või vigadele, pigem peetakse silmas distsipliini huvispektri temaatilis-temporaalset ahenemist ning sellega seotud ajaloolise kujutlusvõime kuhustumist või üheülbastumist. Sellegipoolest märgivad mõlemad autorid, et olevikule

²² H. Rousso. *The Latest Catastrophe: History, the Present, the Contemporary*. Translated by Jane Marie Todd. Chicago, London: University of Chicago Press, 2016, lk 146.

²³ J. Guldi, D. Armitage. *The History Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, lk 40.

²⁴ L. Hunt. *Against Presentism*. – *Perspectives on History* 2002. <https://www.historians.org/perspectives-article/against-presentism-may-2002/> (18.02.2025). Ilmunud ka kogumikus *Presentism: Reexamining Historical Figures Through Today's Lens*. Ed. by S. Cherenfant. New York: Greenhaven Publishing, 2019.

²⁵ J. H. Sweet. *Is History History? Identity Politics and Teleologies of the Present*. – *Perspectives on History*, 2022. <https://www.historians.org/perspectives-article/is-history-history-identity-politics-and-teleologies-of-the-present-september-2022/> (18.02.2025).

²⁶ Samas.

keskenduv ajalookirjutus on iseäranis vastuvõtlik ka n-ö raskematele rikkumistele. Hunt nendib, et presentism võib viia ennastõigustava ja moraliseeriva hoiakuni:

Presentism soodustab halvimal juhul omamoodi moraalselt mugavust ja enesega rahulolu. Mineviku tõlgendamine praeguste murede seisukohalt viib meid tavaliselt selleni, et leiame end moraalselt üleolevana; kreeklastel oli orjapidamine, isegi David Hume oli rassist ja Euroopa naised toetasid imperialistlikke ettevõtmisi. Meie esivanemad jäävad ikka ja jälle meie tänastele standarditele alla.²⁷

Sweet osutab, et poliitilise relevantuse ahvatlus võib olevikust inspireeritud ajalookirjutuse viia selleni, et hakatakse ignoreerima minevikus elanud inimeste endi väärtusi ja kombeid, muutes nad sarnaseks oleviku omadega. Ühe näitena analüüsib ta mitme autori ühistööna valminud afroameeriklaste ajalugu kujutavat teost „The Project 1619: A new Origin Story“²⁸, väites, et selle käsitluslaad irdub ajaloolisest kontekstist.²⁹ Sweet hoiatab laiemat presentistliku trendi eest, milles poliitilised olevikuhuvid allutavad ajaloo tõepärase käsitlemise.

Olevik on meie distsipliinile juba pikemat aega ligi hiilinud. Ajaloo tegemine terviklikult (*integrity*) nõuab, et me tõlgendaksime mineviku elemente mitte läbi oleviku optika, vaid meie ajalooliste tegutsejate maailmade kaudu. Ajaloolised küsimused lähtuvad sageli oleviku muredest, kuid minevik katkestab, esitab väljakutseid ja on praegusele ettearvamatul viisil vastu.³⁰

Olevikust tõukuva ajalookirjutuse kitsaskohtadele pöörab tähelepanu ka Daniel Steinmetz-Jenkinsi kureeritud temaatiline foorum, mille eessõnas täheldab ta laiemat ajalookirjutuse „pööret oleviku poole“.³¹ Seda motiveerib oleviku kasvav turbulentus ja üha uued harjumuspärast maailmakorraldust kõigutavad haprused ja murangud. Ta kirjutab, et „pikaaegsed hirmud presentismi ees on hiljutiste sündmuste raskuse all kokku varisenud“, sest need pole suutnud vastu seista „Brexitile, Trumpile, maailmas laiemalt tõusvatele autoritaarsetele juhtidele, rassilisele ebaõiglusele ja pandeemiale“.³² Steinmetz-Jenkins lisab, et olevikus sündiva ajaloolist mõtestamist ohustab omamoodi provintslus, sest pahatihti pakub see liialt „kitsast vaatenurka uute ja esilekerkivate globaalsete reaalsuste mõistmiseks“.³³ Seda etteheidet näitlikustab samas foorumis Faisal Devji, kes analüüsib Ameerika Ühendriikide Kapitooliumi

²⁷ Samas.

²⁸ The 1619 Project: A New Origin Story. Ed. by N. Hannah-Jones, C. Roper, I. Silverman, J. Silverstein. New York: One World, 2021.

²⁹ Sweeti tähelepanekuid tabas kriitikalaine, kus talle heideti ette, et ta pisendab vähemuste rolli Ameerika ajaloos ja õigustab sisseharjunud võimustruktuure. Vastukaja viis Sweeti avaliku vabanduseni, mis on ära toodud tema essee päises. Kriitiliste reaktsioonide kohta vt nt S. Maza. Presentism and the Politics of History: Revisiting the 2022 James Sweet affair. – Past & Present 2014, 265 (1), lk 315–334; B. Connolly. Presentism, Spectacle, Unreality. – History of the Present 2023, 13 (2), lk 275–283.

³⁰ J. H. Sweet. Is History History?

³¹ D. Steinmetz-Jenkins. Introduction: Whose Present? Which History? – Modern Intellectual History 2023, 20 (2), lk 559.

³² Samas.

³³ Samas.

rünnaku näitel, kuidas ajaloolaste käsitlused jäävad kinni tuttavlikesse läänekesksetesse võrdlustesse, suutmata käsitleda rünnaku „eelkäijate ega sellega kaasnevate probleemide globaalset olemust“.³⁴ Olevikule keskenduvaid uurimusi ohustab seega kaldumus näha tänaseid raputusi pelkade variatsioonidena minevikuolukordadest, kattes kinni olevikus toimuva uudsust ja erakordsust. Ta leiab, et oleviku ajalugude „eesmärk ei peaks olema näidata vanade probleemide järjepidevust“, vaid avada võimalusi teistsuguse ja ootamatu tuleviku mõtestamiseks.³⁵ Seda võiks üldistada nii, et kui ülal vaadeldud autorid, näiteks Hunt ja Sweet, analüüsisid seda, kuidas olevikuaineline ajalookirjutus võib mineviku liialt olevikunäoliseks muuta, siis Devji kriitika tõstab esile, kuidas see võib ühtlasi muuta oleviku liialt minevikunäoliseks.

Niisiis oleme näinud näiteid sellest, kuidas kritiseeritakse tänapäeval mõjukat olevikuajaloolist suundmust, mida iseloomustab aktiivne suhe elavas olevikus lahti-rulluvate küsimuste ja sündmustega. Järgides ülal välja pakutud mõistemääratlusi, võime olevikuajalooliste lähenemiste puhul eristada erinevaid presentismi tasan-deid. Ühelt poolt võime rääkida presentismist kui olevikukesksusest, mis tähendab osutust sellele, et ajalooteaduse temaatilised lähtekohad võrsuvad oleviku realiteetidest. Teiseks võib rääkida presentismist kui olevikumeelsusest, mis tähendab, et olevikulised väärtused ja agendad hakkavad mingil viisil moonutama ja lihtsustama mineviku kujutamist.

François Hartogist tõukudes võib kaasaja teemade ja lähtepunktide võimen-dumist ajalookirjutuses tõlgendada presentismi mõiste täiendava aspekti valguses, kus see ei osuta enam üksnes ja ennekõike ajaloodistsipliinile, vaid laiemale ühis-kondlik-kultuurilisele situatsioonile. Oma 2003. aastal ilmunud teoses „Régimes d'historicité: Présentisme et expériences du temps“ esitas Hartog mõjukaks osu-tunud teesi, mille järgi toimub lääne ühiskondade ajakogemuses 20. sajandi teisel poolel märkimisväärne murrang, kui viimasel paarisajal aastal domineerinud tule-viku vaatepunkti asemel võtab maad ainuline ja kõikvõimas olevik. Parema tuleviku poole liikumise asemel võimutseb presentistlikus „ajaloolisuse režiimis“ „massiivne, valdav ja kõikjalolev olevik, millel pole teist horisonti peale iseenda“.³⁶ Kui rahutu ja nõudlik olevik muutub „ühiskondlikuks ja poliitiliseks imperatiiviks“, siis peavad ka sotsiaal- ja humanitaarteadused otsustavalt pöörduma tänapäevaste problee-mide poole, tagades selle, „et nad reageeriksid paremini ja kiiremini ühiskondli-kule nõudlusele, olukordade kiireloomulisusele, emotsioonidele ja õnnetustele“.³⁷ Nõnda mõjutab palavikuliseks muutunud olevik ka ajaloolasi, kes pildil püsimiseks peavad kõnetama oma kaasaega, historiseerides sündmusi ja trende, mis on vaevalt möödunud või alles kujunemas. Olukorras, kus maksab „oleviku silmapilkne histori-

³⁴ F. Devji. Losing the Present to History. – Modern Intellectual History 2023, 20 (2), lk 598.

³⁵ Samas, lk 600.

³⁶ F. Hartog. Time and Heritage. – Museum International 2005, 57 (3), lk 14. Vt ka J. Hellerma. Kas aeg on liigestest lahti? Uuemad arutelud aja üle ajaloos ja ajaloofilosoofias. – Ajalooline Ajakiri 2017, 4, lk 475–492.

³⁷ F. Hartog. The Present of the Historian. – History of the Present 2014, 4 (2), lk 206.

seerimine³⁸ ja ajaloolase töö läheneb ajakirjaniku omale, kelle ülesandeks on olevikusündmustega kaasa joosta, küsib Hartog murelikult, „mis saab ajaloolase rollist vahendajana kaugema mineviku ja oleviku vahel“.³⁹ Ta leiab, et ajaloolased ei peaks liiga kergekäeliselt valitsevale olevikuõhinale alluma ning kutsub üles teadvustama presentistliku ajavaimu õonestavat mõju ajaloodistsipliini alustele ja väljavaadetele.⁴⁰

Hartogi tõlgenduses ei tähenda presentism seega ühte või teist ajalootõlgenduslikku moonutust või eksimust, vaid markeerib ajastusituatsiooni, mille üheks sümptomiks ja süvendajaks on olevikuajalooliste suundade esiletõus. Kuna viimased, nagu Hartog vihjas, irduvad teatud viisil ajalooteaduse traditsioonilistest eesmärkidest – vahendada kaugeid ja tundmatuid minevikke –, siis paradoksaalselt näib siit järelduvat, et presentism hartoglikus tähenduses muudab ajalooteadusliku presentismi problemaatika enda mingil viisil küsitavaks, kui mitte öelda ajavõõraks. Nagu sissejuhatuses märgitud, iseloomustab uusaegset ajalooteadust teravdatud taju oleviku ja mineviku vahelisest erinevusest ja distantist, nii et ajaloolase ülesandeks on seda vahetegu respektierida ja alal hoida. Presentistlik „patt“ seisneb just selle temporaaalse dihhotoomia ähmastamises või eiramises. Olevikuajalooliste lähenemiste uurimisobjekt ei ole aga olevikust lahti murdunud minevik, mida ajaloolane talle kättesaadavate allikate põhjal mõista proovib, vaid vahetu kaasaeg, mille suhtes puudub ajaline distant. Oleviku esiletõusu ajalooteaduses võib sellest lähtuvalt tõlgendada põhimõttelisema murranguna, mille käigus valdkonna temporaaalsed ja metodoloogilised aluspõhimõtted kõikuma löövad.⁴¹ Olevikukeskne kultuurisituatsioon ning sellest tingitud ajaloopraktikate muutumine murendab seega neid diskursiivseid tingimusi, mis ülepea motiveerivad ja teevad võimalikuks uusaegsele ajalooteadusele omase presentismi problemaatika. Kui nii, siis tekib omakorda vajadus mõtestada uusi, just presentistlikule ajastule omaseid ajasuhteid ning nende analüüsiviise.⁴²

„Vooruslik“ presentism: motivatsioon ja meetod

Eelnev arutelu ilmestas, kuidas presentistlik ehk olevikukeskne ajalookirjutus, selline, millel on „üks silm olevikul“, kui meenutada Butterfieldi formuleeringut, võib viia vildakate ja problemaatiliste tõlgendusteni. Need etteheited hõlmasid triumfeerivteleoloogilist käsitlusviisi, ajaloolise konteksti moonutamist olevikunäoliseks, temaatilis-temporaalet ahenemist, moraliseerivat üleolekut ning lõpuks ka ajaloodistsipliini aluspostulaatide ohustamist. Nüüd kerkib küsimus, mida sellest järeldada. Kas seda, et ajaloolase olevikuseotusi tuleks maksimaalselt kohitseda ja kärpida? Või on hoopis nii, et igasugune ajalookirjutus on paratamatult olevikukeskne, ning et

³⁸ Samas, lk 207.

³⁹ Samas, lk 206.

⁴⁰ Samas, lk 217.

⁴¹ Vrd Z. Bódy. A Gaze Focused on Itself: On the Perception of Time in the Writing of the History of the Present. – The Hungarian Historical Review 2017, 6 (4), lk 750–775.

⁴² Vt nt Rethinking Historical Time: New Approaches to Presentism. Ed. by M. Tamm, L. Olivier. London: Bloomsbury, 2019.

olevikuseoste väljajuurimise asemel tuleks neid nüansseeritumalt mõtestada? Just siin siseneme tänapäevase presentismi-debati laiemasse ringi, milles tõstetakse esile olevikukesksuse positiivseid ja produktiivseid aspekte, teisisõnu selliseid, millega ei kaasne olevikumeelsus.

„Voorusliku“ presentismi käsitlusi kokkuvõtlikult ning valitud näidete abil tutvustades eristan kahte argumenti: esimesel juhul on küsimus selles, kuidas põhjendada olevikuga seotud uurimuslikku motivatsiooni ja teemavalikut, teisel juhul on kaalukaasil metodoloogiline küsimus sellest, milliseid olevikust pärit mõisteid ja teooriaid võib ajaloolane põhjendatult rakendada. Esimest küsimust aitab struktureerida Naomi Oreskese eristus *motivatsioonilise* ja *metodoloogilise* presentismi vahel. Ta rõhutab, et ajalooline uurimistöö võib *tõukuda* ühest või teisest olevikuga seotud küsimusest, ilma et see peaks tähendama olevikuliste hoiakute ja väärtushinnangute *ülekanmist* minevikku.

Paljud meist pelgavad rääkida olevikust, sest kardavad, et see moonutab, rikub või muul viisil õhnestab meie intellektuaalset ausust ajaloolastena. *Me kardame, et meie motivatsioonid kanduvad üle meie meetoditesse*. See on õigustatud mure, kuid seda saab teatud piires lahendada, olles sellest teadlikud.⁴³

Seda vahetegu silmas pidades peaks ajaloolased mitte üksnes tunnistama, et iga-sugune huvi mineviku vastu võrsub olevikust, vaid ka taotlema aktiivsemat rolli nüüdisajal oluliste teemade käsitlemisel.

Meie vastumeelsus nüüdisaegsete küsimuste ja muredega tegelemisel koos meie stiililise kalduvusega igavuse ja loetamatuse poole on radikaalselt vähendanud meie potentsiaalset sihtrühma. Keeldudes kangekaelselt ja järjekindlalt andmast inimestele – isegi haritud inimestele – ka vähesel määral seda, mida nad tahavad, loovutame ajakirjanikele raamatupoodide seksioonid, mis peaks kuuluma meile.⁴⁴

Motivatsioonilist presentismi aitab konkretiseerida *narratiivne presentism*, nii nagu seda on käsitlenud Laurent Loison. Narratiivne presentism kirjeldab oleviku ajaloolist kujunemist, valides minevikust välja need episoodid, mis aitavad mõista, kuidas me tänasesse päeva oleme jõudnud. Loison märgib, et sedalaadi huvi on peamisi põhjuseid, mis ajaloo tegelemise tähendusrikkaks ja huvitavaks teeb. Siin on paslik meenutada, et ka Butterfieldi kritiseeritud whigilik ajalootõlgendus tegeles oleviku ajaloolise geneesi kujutamise. Loisoni keskne tähelepanek ongi, et olevikust lähtumine ei pea kaasa tooma whigilikule tõlgendusele omast teleoloogilis-triumfeerivat käsitluslaadi. Viimase puhul, nagu ülal nägime, seisnes problemaatiline eeldus selles, et minevikust olevikku kulgev ajalooline protsess on eesmärgipärane, justkui läbistaks kõiki ajalooetappe mingit laadi kõrgem, olevikus kulmineeruv siht. Lisaks sisaldus selles normatiivne aspekt: olevik pole mitte üksnes mineviku eesmärk, vaid ka selle väärtuseliselt kõrgem arenguaste. Selline normatiivselt laetud teleo-narratiivne presentism on Loisoni sõnul ainult üks narratiivse presentismi vorm, selle

⁴³ N. Oreskes. Why I am a Presentist. – Science in Context 2013, 26 (4), lk 604.

⁴⁴ Samas, lk 606.

ebakriitiline ja eksitav alajuhtum. Nendest karidest teadlik olles on narratiivne presentism igati legitiimne „mitte seetõttu, et olevik on mineviku vältimatu eesmärk, vaid sellepärast, et minevik efektiivselt ja põhjuslikult loob olevikku“.⁴⁵

Kuid milline see mitteteleoloogiline ja mittenormatiivne minevikku ja olevikku kokkusiduv käsitlusviis võiks konkreetsemalt välja näha? Ja kuidas täpsemalt peaks see aitama olevikku mõista ja võimestada? Presentismi kriitikute arutelust nägime, et olevikku lähtepunktiks võtvat ajalookirjutust ohustab kalduvus otsida sarnast ja tuttavlikku, mis võib omakorda kaasa tuua ennatlike ajaliste pidevuste konstrueerimise. Kriitilisena selliste tendentside suhtes rõhutab Lynn Fendler, et oleviku historiseerimine ei tohiks eeldada tänaste kategooriate loomulikkust ja püsivust, vaid, vastupidi, rõhutama nende sattumuslikku iseloomu. Sedalaadi *strateegiline presentism*, nagu Fendler oma lähenemist nimetab, toob niisiis teadlikult fookusse olevikulised teemad ja kategooriad, kuid mitte eesmärgiga neid õilistada ja põlistada, vaid näidata, et need on endastmõistetavad üksnes konkreetsetes ajaloolises situatsioonis, mida ühtlasi läbistavad varjatud võimumechanismid ja hierarhiad. Tuues näited hariduse ajaloost, käsitleb Fendler lähemalt David Hamiltoni teost „Towards a Theory of Schooling“ (1989), mis analüüsib tänapäevase klassiruumi-põhise õppekorralduse poleemilist ja vastuokslikku tekkelugu 19. sajandil. Fendler kirjutab, et „Hamiltoni analüüs on strateegiliselt presentistlik niivõrd, kuivõrd ta lähtub teadlikult tänaest eeldustest *klassi* mõiste tähenduse kohta“, tuues seejuures esile, kuidas oma sattumusliku saamisloo taustal on tänane arusaam paratamatult „kitsas, piiratud ja kultuurispetsiifiline“.⁴⁶ Sedalaadi oleviku destabiliseerimine ja denaturaliseerimine paneb ühelt poolt jalgealuse liikuma, kuid vabastab samas emantsipatoorseid, teistsugusele tulevikule suunatud kujutlusjõudu:

Strateegiliste argumentidega püütakse selgitada, et praegused asjaolud ei ole tekkinud teleoloogiliselt kui eelmiste asjaolude vältimatu, vajaliku, loomuliku või ennustatava tagajärjena. Strateegiline presentism tõlgendab olevikku muutuvana, mitte fikseerituna.⁴⁷

Niisiis näeme, kuidas saab põhjendada n-ö vooruslike presentismi vorme: olevikust lähtuv ajalookirjutus on võimalik eeldamata teleoloogiat ja oleviku kategooriate ajalist püsivust. Teadusajaloolane Hasok Chang lisab siia veel ühe mõõtme, väites, et olevikuhuvidest motiveeritud ajaloolane ei pea tingimata lähtuma teemadest, mis parasjagu olevikus tooni annavad. Chang problematiseerib teadusajaloole omase kalduvuse kujutada teadust n-ö võitjate perspektiivist, mis eeldab keskendumist tänaste saavutuste ja paradigmade kujunemissoole, jättes kõrvale need episoodid, mis mõjukaks ei kujunenud. Chang vaidlustab selle whigilikust ajalootõlgendusest tuttava valikukriteeriumi, argumenteerides, et keskenduda tuleks just nimelt unustusse vajunud teotsadele, sest need aitavad elavdada kujutlusjõudu ja võivad pakkuda uusi vaatenurki tänaste teaduslike probleemide lahendamisel. Tema

⁴⁵ L. Loison. Forms of Presentism, lk 32.

⁴⁶ L. Fendler. The Upside of Presentism. – Paedagogica Historica 2008, 44 (6), lk 686.

⁴⁷ Samas, lk 689.

alternatiivajaloolise lähenemise eesmärk on esile tuua empiirilisi fakte ja teoreetilisi ideid, mis võivad „ergutada tänast teaduslikku uurimistööd“ ja viia „avastamata radadele, mis kujutavad endast potentsiaalseid suundi uutele teaduslikele arengutele“.⁴⁸ Seda lähenemisenurka, kus minevikku uuritakse selgelt defineeritud olevikulise huvi tõttu, ometi olevikku kujundanud ajaloolisest trajektoorist teadlikult kõrvale astudes, nimetab Chang *pluralistlikuks presentismiks*. Seega, kuigi minevikku ei vaadelda olevikust ammutatud temaatilise prisma läbi – nagu öeldud, see võib olulistes aspektides vaatevälja piirata –, on ometi tegemist motivatsioonilise presentismiga, sest seda kannustab selgelt defineeritud olevikuline huvi:

Laiema ühiskonna hüvanguks arvan, et on palju huvitavam ja kasulikum, kui meie, professionaalsed ajaloolased, pöörame tähelepanu mineviku teaduse väärtuslikele osadele, mida tänapäeva teadlased peavad ebaolulisteks, aegunuks või lihtsalt ekslikeks.⁴⁹

Seni vaatluse all olnud näiteid n-ö legitiimsetest olevikukesksuse vormidest võiks üldistatult nimetada temaatilis-motivatsioonilisteks, sest need põhjendavad eri viisidel, kuidas olevikuga seotud teemade ja kategooriate ajalooline käsitlemine on võimalik presentismi pahedesse langemata. Nagu Naomi Oreskese eristuse najal nägime, tuleks aga motivatsioon hoida lahus meetodist – see tähendab, et küsimus, *mida* ja *miks* ajaloolane uurib, tuleks eristada küsimusest, *kuidas* ehk milliste mõistelis-teoreetiliste vahenditega ta seda teeb. Kui vaadeldud käsitlused näitlikustasid esimest küsimust, siis nüüd tuleks märgata, et arutelu avaramalt mõistetud presentismi üle hõlmab ka teist küsimust. Meetodi küsimuse puhul ei seisne intriig selles, kuidas põhjendada olevikukeskset teemavalikut, vaid selles, kuivõrd tohib ajaloolane kasutada olevikus kättesaadavaid mõisteid, teooriaid ja teadmisi, arvestades, et minevikus, millele neid rakendatakse, ei pruukinud sedalaadi kategooriaid olemas olla.

Ajaloolise metodoloogia olevikukesksuse problemaatikat aitab avada, kui meenutada Quentin Skinneri programmist esseed ideedeajaloolise lähenemise alusprintsipi kohta. Skinner täheldas, et ideedeajaloo uurimises lobbab anakronistlik käsitluslaad, mis väljendub levinud eelduses, et ajaloolised autorid tegelevad olevikust tuttavate küsimuste ja probleemidega. Tuttavliku ebakriitiline minevikku ülekandmine, nagu Skinner terve rea näidete puhul illustreerib, toob kaasa „ajaloolisi absurdsusi“ ja genereerib teadmiste asemel erikujulisi „mütoloogiaid“.⁵⁰ Vastukaaluks visandab Skinner rangelt antipresentistliku metodoloogia, mille kohaselt ei tohi ajaloolane eeldada oleviku ja mineviku vahelisi jagatavusi ja pidevusi, vaid peab jäägitult keskenduma sellele, mida ajaloolised autorid üritasid väljendada, millistele probleemidele nad reageerisid ja kellele olid nende sõnumid suunatud.⁵¹

⁴⁸ H. Chang. Presentist History for Pluralist Science. – Journal for General Philosophy of Science 2021, 52, lk 112.

⁴⁹ Samas, lk 107.

⁵⁰ Q. Skinner. Meaning and Understanding in the History of Ideas. – History and Theory 1969, 8 (1), lk 7.

⁵¹ Samas, lk 48–49.

Ta rõhutab niisiis, et väljendused ja nendele aluseks olevad kavatsused on seotud oma aja spetsiifiliste debattidega, millest ei maksa olevikus liigset äratundmist otsida.

Klassikalised tekstid, eriti sotsiaalse, eetilise ja poliitilise mõtte vallas, aitavad – kui me neil seda lubame – paljastada mitte olemuslikku sarnasust, vaid pigem olemuslikku mitmekesisust kehtivates moraalsetes eeldustes ja poliitilistes kohustustes.⁵²

Siit tõusetub küsimus: kas igasugune ajaloouurimuslik metodoloogia, mis teeb midagi enamat, kui on minevikuagentide endi kategooriate kirjeldamine, langeb mingit laadi presentistlikku lõksu? Avarama presentismi mõiste toetajad rõhutavad, et ajaloolane ei peaks talle kättesaadavaid teadmisi ja teooriaid – ehk kõike seda, mis ajaloolistele agentidele kättesaadav ei olnud – ühemõtteliselt maha salgama, vaid õppima neid oskuslikult ja teadlikult kasutama. Näiteks arutlevad teadusajaloolased selle üle, kuivõrd võib mineviku kirjeldamisel kasutada erialast terminoloogiat, mida minevikus ei tuntud. Sellist ajavõõrast ehk anakronistlikku mõistekasutust põhjendatakse muu hulgas sellega, et see aitab mineviku arusaamu nüüdisaja publikule paremini selgitada, eeldusel, et selle käigus ei omistata mõisteid minevikuagentidele. Näiteks võib kõne alla tulla Aristotelese tööde mõtestamisel „bioloogia“ mõiste kasutamine juhul, kui samal ajal lisatakse, et tänapäevases tähenduses sünnib see alles 19. sajandi alguses.⁵³ Mõte on seega selles, et nüüdisaegse mõistestiku ühemõtteline salgamine presentismi hirmus kahandaks oluliselt ajaloolaste võimet selgitada ja kommunikeerida minevikust pärit arusaamu ja käsitusi. Nagu kirjutab David L. Hull: „Kui oma keele kasutamine minevikust kirjutamisel on presentism, siis on presentism hea ajalookirjutuse vajalik element“.⁵⁴

Seda tasandit, kus kaalul on ajalooliste käsitluste ja teooriate vahendamine tänapäeval mõistetavas keelde, võib ülal mainitud Loisoni eeskujul nimetada *deskriptiivseks ehk kirjeldavaks presentismiks*. Ta määratleb seda nõnda: „Mineviku seletuse struktuuri võrdlemine, ümber kirjutamine või tõlkimine tänapäeval arusaadavatesse terminitesse“.⁵⁵ Eeldusel, et sedalaadi vahendus- ja tõlketöö on ajaloolase töö pärisosa, saab nüüd täpsemalt määratleda anakronismi tähendust. Anakronism oma negatiivses tähenduses pole siis midagi muud kui deskriptiivse presentismi väärkasutus, milles ajaloolane omistab selgitusfunktsiooni kandvad kategooriad ajaloolistele autoritele. Loisoni sõnadega: „Anakronism on kõige paremini defineeritav kui minevikus tegutsejate kirjelduste ja ajaloolase analüütiliste ja teaduslike minevikukirjelduste vahelise erinevuse puudumine.“⁵⁶

Nagu olen läbivalt osutanud, võib küsimust presentismi positiivsetest funktsioonidest näha küsimusena selle kohta, mil viisil võib ajaloolasel põhjendatult olla „üks silm olevikul“. Nüüd nägime, et üheks näiteks on siin erialase terminoloogia kasutamine, mida ajaloolised autorid ei tundnud, kuid mis võib aidata nende arusaamu

⁵² Samas, lk 52.

⁵³ D. L. Hull. In Defense of Presentism. – History and Theory 1979, 18 (1), lk 8.

⁵⁴ Samas.

⁵⁵ L. Loison. Forms of Presentism, lk 31.

⁵⁶ Samas, lk 33.

olevikus mõistetavaks teha. Seda arutlust võib laiendada küsimuste juurde, mis tegelevad laiemate ühiskondlik-kultuuriliste tingimuste või struktuuridega, mida minevikus tegutsejad ei oleks osanud väljendada. Sellisel juhul ei ole küsimus enam selles, kuidas ajalooliste autorite esitatud seisukohti nüüdisajal arusaadavaks teha, vaid selles, kuidas tuua minevikust esile aspekte, millest tegutsejad ei pruukinud teadlikud olla, kuid mis ometi aitavad nende maailma mõista. Siin on väide selles, et kitsendades ajaloolase uurimishuvi minevikuagentide kavatsustele ja seisukohtadele, võib see viia „ebavajalikku askeetlusse“⁵⁷, sest ei võimalda mineviku mõtestamisel kasutada olevikus kättesaadavaid teadmisi ja teoreetilis-analüütilisi tööriistu. Teiste hulgas on sedalaadi n-ö kasulike anakronismide küsimust vaagunud Nick Jardine, kes kutsub üles „tegutsejate kategooriate hullusärgist välja murdma“⁵⁸, kuid joonib ühtlasi alla, et ühiskondlik-institutsionaalsete olude mõtestamine näiteks toimija-võrgustiku teooria valguses peab olema kriitiline ja kaalutud ega tohi eeldada olevikku ja minevikku kokkusiduvaid universaale ja konstante.

Järelduseks

Vaatlesin artiklis viimastel aastakümnetel ajaloolaste ja ajalooteoreetikute seas hoogu kogunud diskussiooni presentismi mõiste eri aspektide ja nüansside kohta. Kui traditsiooniliselt on presentistlikust ajaloopraktikast kõneldud ennekõike negatiivses võtmes, siis uuemad tõlgendussuunad rõhutavad ka presentismi produktiivseid ja positiivseid aspekte. Aruteludes annabki tooni küsimus, kuidas eristada „võoruslikke“ ja legitiimseid presentismi vorme „pahelistest“ ja illegitiimsetest. Presentismi mõiste avaram mõtestamine eeldab, et see ei osuta enam üksnes konkreetsetele tõlgenduseksimustele, vaid erinevatele viisidele, kuidas ajaloolane oma olevikuga suhestub, ammutades sellest näiteks temaatilist inspiratsiooni või kasutades uuemaid teoreetilis-mõistelisi tööriistu. Nõnda võibki järeldada, et tänane presentismi debatt tegeleb laiema küsimusega ajalookirjutuse olemuslikust olevikukesksusest, pakkudes ühtlasi avarama kontseptuaalse tasandi, mis aitab selgitada, kuidas saavad võimalikuks problemaatilised ehk olevikumeelsed käsitusviisid. Presentismi mitmekülgsem käsitlemine, kus muu hulgas on kaalul ajaloo kui akadeemilise distsipliini laiem ühiskondlik nähtavus ja mõjujõud, ei toimu seega intellektuaalsete järeleandmistest hinnaga, vaid põhineb kõrgendatud teadlikkusel olevikuseoste väärkasutusest. Siinne analüüs käsitles paratamatult ainult osa üha kasvavast presentismiteemalisest kirjandusest, mis hõlmab lisaks küsimusi näiteks ajalooeetikast ja -haridusest, samuti seoseid tänapäevase tühistamiskultuuri ja monumendisõdadega.

Artikli valmimist on toetanud Eesti Teadusagentuuri projekt PUTJD1208 „Mõtestades ümber presentismi väärtust“.

⁵⁷ C. Spoerhase. Presentism and Precursorship in Intellectual History. – Culture, Theory & Critique 2008, 49 (1), lk 65.

⁵⁸ N. Jardine. Used and abuses of anachronism in the history of the sciences. – History of Science 2000, 38 (3), lk 265. Vrd N. Jardine. Ethics and Emics (Not to Mention Anemics and Emetics) in the History of the Sciences. – History of Science 2004, 42 (3), lk 261–278.